

Приложение 1.

БЛОК «Равенство и авторитет». Адаптированные с учетом современных реалий ситуации, предложенные для обсуждения Ж. Пиаже [4, с. 346]

История 7. В лагере каждый должен дежурить (в столовой, по комнате, на воротах...) Однажды случилось так, что кто-то ушел со своего поста у ворот. Начальник лагеря проходил мимо, увидел это. Мимо пробежал молодой человек. Он отдежурил все свои дежурства. Парень спешил на танцы к своей любимой девушке (девочке). Начальник попросил его подежурить еще раз. Как должен поступить этот молодой человек?.... Почему?

История 8. Мама очень устала и попросила детей помочь ей с уборкой и приготовлением ужина. Девочка должна была почистить картошку, а мальчик – пропылесосить ковры. Но кто-то из них убежал играть на улицу. Тогда мама велела всю работу выполнить ребенку, который остался дома. Что он на это ответил маме?.....Почему?....Как поступил?

История 9. В семье три брата: старший и двое младших близнецов. Каждое утро все дети чистили свои ботинки (такое в семье было правило). Однажды старший заболел, тогда мама велела одному из близнецов, кроме своих, почистить также ботинки старшего брата. Что ты думаешь об этом?....Почему?

История 10. У папы два сына. Один всегда ворчал, когда его просили сходить за покупками. Другому сыну это тоже не нравилось, он ходил, ничего не говоря отцу. Папа чаще посылал того, кто не ворчал. Что ты думаешь об этом?...Почему?

Отримано 20.06.2014 р.

УДК 159.923.2

Шелюг О. А.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірант (м.Київ)

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИМІРЮВАННЯ ФЕНОМЕНУ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО РОСТУ

У статті розглянуто теоретико-методологічні підходи сучасної клінічної психології до вимірювання посттравматичного росту як наслідку переживання травматичного стресового досвіду. Проаналізовано переваги та недоліки існуючих психодіагностичних методик у даній сфері досліджень. Висвітлено проблему багатовимірності конструкту посттравматичного росту, вирішення якої вимагає як теоретичної концептуалізації, так і базової психометричної роботи. Окреслено можливості подальшого розвитку вимірювання феномену посттравматичного росту.

Ключові слова: *травматичний стрес, психологічне благополуччя, посттравматичний ріст, психодіагностичні методики, багатовимірні моделі*

В статье рассмотрены теоретико-методологические подходы современной клинической психологии к измерению посттравматического роста как последствия переживания травматического стрессового опыта. Проанализированы преимущества и недостатки существующих психодиагностических методик в данной сфере исследований. Освещено проблему многомерности конструкта посттравматического роста, решение которой требует как теоретической концептуализации, так и базовой психометрической работы. Начертаны возможности дальнейшего развития измерения феномена посттравматического роста.

Ключевые слова: *травматический стресс, психологическое благополучие, посттравматический рост, психодиагностические методики, многомерные модел.*

The article considers theoretical and methodological approaches of current Clinical Psychology to the measurement of posttraumatic growth as a consequence of traumatic stressful experiences. Advantages and shortcomings of existing psycho-diagnostic tools in this field have been analyzed. The problem of multidimensionality of posttraumatic growth was highlighted with regard to a need of its theoretical conceptualization as well as a basic psychometric work on it. Possibilities for further development of the measurement of PTG phenomenon were suggested.

Keywords: *traumatic stress, psychological well-being, posttraumatic growth, psycho-diagnostic tools, multidimensional models*

Традиційно фокусом уваги фахівців у галузі клінічної психології було зменшення чи усунення симптомів різноманітних розладів, проте в останні кілька десятиріч у західній психологічній науці, насамперед завдяки зусиллям представників напряму позитивної психології, все більше уваги приділяється позитивному психологічному функціонуванню особистості. **Актуальність** даного дослідження полягає в тому, що задля розробки та перевірки ефективності клініко-психологічних інтервенцій, спрямованих на зміцнення психічного здоров'я та розвиток психологічного благополуччя, необхідно володіти відповідними психодіагностичними методами для оцінки позитивних психологічних феноменів, зокрема позитивних наслідків травматичного стресового досвіду. **Метою** в даному випадку є узагальнення існуючих на сьогодні теоретико-методологічних підходів до оцінки посттравматичного росту як наслідку переживання травматичного стресового досвіду та аналіз відповідних дослідницьких інструментів.

Загалом існує кілька причин для впровадження інструментів, що вимірюють позитивне функціонування, до активного вжитку клінічних психологів. По-перше, клінічна психологія завжди займалася психологічним благополуччям, проте, успадкувавши термінологічне поле психіатрії, звела його визначення до відсутності будь-яких розладів. Активний розвиток та вжиток методик, що вимірюють позитивне функціонування, дозволить значно розширити дослідницьке поле. По-друге, як свідчить низка досліджень, благополуччя є превентивним фактором стосовно можливих майбутніх патологій, тому його адекватне вимірювання підкріплятиме не лише інтервенції, спрямовані на посилення позитивних характеристик, але й стане у пригоді при практичній роботі із психологічними розладами [1, с. 831].

Специфічні діагностичні інструменти, втім, будуються на гуманістичних концепціях психологічного благополуччя, що суттєво відрізняються від загальноприйнятих медичних моделей. У західній психології прийнято розрізняти конструкти «суб'єктивне благополуччя» (subjective well-being), що включає високі показники позитивного афекту, низькі показники негативного афекту та високу задоволеність життям, і «психологічне благополуччя» (psychological well-being), що операціоналізується в термінах автономності, самоприйняття, смислу життя, позитивних стосунків із іншими та особистісного зростання. Емпірично ці конструкти є відмінними, що підтверджено даними факторного аналізу, згідно з якими суб'єктивне благополуччя та психологічне благополуччя є окремими факторами інваріантно відносно до віку, статі та національності досліджуваних. Що стосується наслідків травматичних стресових подій, то й тут західні науковці користуються двома відмінними конструктами – посттравматичний стресовий розлад та посттравматичний ріст. ПТСР і ПТР не є різними полюсами одного

континууму, а відображають різні виміри досвіду і співвідносяться з різними поглядами на благополуччя: у той час як для суб'єктивного благополуччя важливим є зменшення наслідків ПТСР, для психологічного благополуччя вирішальним є насамперед особистісне зростання внаслідок пережитого травматичного стресу. Таким чином, медична і гуманістична моделі поділяють різні погляди на наслідки людського страждання, вони базуються на різних епістемологічних підґрунтях. Зважаючи на те, що дослідження позитивних наслідків травматичного стресу у клінічній психології має відносно нетривалу історію, теоретичні та емпіричні розвідки йдуть пліч-о-пліч, тому психодіагностична робота слугує як для розробки теоретичних конструктів, так і для розвитку поля психологічної практики [1, с. 834–837].

Позитивні наслідки травматичного стресового досвіду у західній психології найчастіше позначають термінами «посттравматичний ріст», «пов'язаний зі стресом ріст», «позитивні життєві зміни» тощо. У даній доповіді переважно використовується термін «посттравматичний ріст», під яким піонери дослідження цього феномену R. Tedeschi і L. Calhoun розуміють «досвід позитивних змін унаслідок боротьби зі значною життєвою кризою» [2, с. 1].

На сьогодні вимірювання посттравматичного росту активно розвивається, і перед дослідниками-психодіагностами постає низка важливих питань: переваги та недоліки різних методів вимірювання, зокрема кількісних порівняно із якісними; концептуальні питання стосовно одновимірності чи багатовимірності конструкту посттравматичного росту; придатність певного уніфікованого інструменту для вимірювання особливостей росту серед груп, різних за віком, рівнем розвитку, культурною приналежністю тощо; включення негативних формулювань до переліку питань поряд із позитивними; часові рамки вимірювання посттравматичного росту; проблеми валідності інструментів вимірювання. У даній доповіді висвітлено питання, що стосуються кількісного та якісного підходів до вимірювання посттравматичного росту, а також концептуалізації конструкту ПТР як одновимірного чи багатовимірного на основі психодіагностичних досліджень.

Якісний підхід до вимірювання наслідків посттравматичного росту представлений насамперед такими методиками, як письмове есе, техніка життєвої історії, фокус-групи, інтерв'ю, експресивне письмо, нарративні техніки. Ранні дослідження у галузі позитивних наслідків травматичного стресу опиралися саме на якісні дані, що дозволило сформулювати уявлення про різноманіття проявів росту, як-то: зміни у самосприйнятті, підвищення цінності життя, покращення міжособистісних стосунків, світоглядні трансформації тощо. Це одна із суттєвих переваг якісних методик над кількісними, адже опитувальники не можуть охопити всі сфери ПТР, більше того, у інтерв'ю досліджувані не обмежені визначеним набором шкал, а доповідають про існуючий та значущий для них досвід. Цією відмінністю може бути пояснений той факт, що згідно із деякими дослідженнями результати інтерв'ю не корелюють із результатами опитувальника: цілком можливо, що вони вимірюють різні аспекти ПТР. Втім, якісні методи мають низку недоліків, що пов'язані не лише із значними витратами часу і складністю охопити велику вибірку. Певна упередженість у постановці питань інтерв'ю може суттєво впливати на відповіді досліджуваних: одні дані будуть отримані у тому разі, якщо цікавитися «позитивними змінами» після пережитого травматичного досвіду, дещо інші дані будуть отримані, якщо дослідник запитує про «будь-які зміни», які

трапилися внаслідок травми. Крім того, деякі методики, наприклад нарративні техніки, дозволяють глибше зрозуміти досвід особистісного зростання, проте не існує загальноприйнятого способу порівняння отриманих індивідуальних даних [3, с. 48–50].

На сьогодні існує кілька психометрично валідизованих методик кількісного вимірювання позитивних наслідків травматичного стресового досвіду: Шкала пов'язаного зі стресом росту (Stress-Related Growth Scale; Park C., Cohen L., March R., 1996), Опитувальник посттравматичного росту (Posttraumatic Growth Inventory; Tedeschi R., Calhoun L., 1996), Шкала знаходження вигод (Benefit Finding Scale; Antoni M., 2001). На пострадянському просторі перекладена й адаптована одна із цих методик, а саме Опитувальник посттравматичного росту [4, с. 202–205].

Усі згадані опитувальники пропонують респондентам оцінити ступінь посттравматичних особистісних змін у різних сферах за допомогою шкал Лікерта. Незважаючи на значну користь у дослідженні багаточисельних вибірок серед різних груп населення та розвитку наукових уявлень про конструкт посттравматичного росту, дані методики мають низку недоліків, про що йтиметься далі. По-перше, жоден із цих опитувальників не був валідизований на більш ніж одній вибірці, тому поки незрозуміло, якою мірою за їх допомогою можна адекватно оцінити виміри посттравматичного росту, що є специфічними для окремих груп населення. По-друге, наявні методики не є всеохопними з огляду на набір шкал, тобто позитивні зміни можуть траплятися у тих сферах, які не враховані розробниками. Наприклад, жоден із названих опитувальників не враховує виміру позитивних звичок у сфері здоров'я та змін у способі життя. По-третє, шкали відповідей у даних опитувальниках є уніполярними, тобто не надають можливості доповідати про негативні зміни у тих чи інших аспектах. Крім того, що позитивне формулювання стверджень обмежує здатність оцінювати увесь спектр особистісних змін унаслідок травматичного стресового досвіду, це також створює певну установку досліджуваних на позитивні відповіді. По-четверте, мова опитувальників не завжди є зрозумілою для пересічних досліджуваних, про що принаймні свідчать дані західних дослідників. Нарешті, сучасні методики вимірювання посттравматичного росту не забезпечують жодної інформації про причини, з яких досліджувані обирають варіанти відповідей, що вказують на «нульовий» ріст. Можливо, це вказує на те, що досліджувані досягли достатнього для них рівня розвитку у певних сферах уже на час травматичної стресової події і не потребували подальшого зростання [3, с. 52–53].

Крім того, усі вищезгадані методики мають характер ретроспективного вимірювання суб'єктивно сприйнятих змін, тобто респонденти на час опитування оцінюють ступінь особистісних змін порівняно із дотравматичною ситуацією. Така оцінка може бути досить упередженою і відображати прагнення людей сприймати себе як таких, що невпинно зростають та самоактуалізуються. Нарешті, постає питання щодо перевірки тест-ретестової надійності даних інструментів. Річ у тім, що посттравматичний ріст може розглядатися як невпинний процес, тому повторне його вимірювання серед однієї й тієї ж вибірки може не збігатися із результатами попереднього вимірювання [3, с. 54].

Існуючі на сьогодні інструменти вимірювання росту внаслідок травматичних стресових подій потребують допрацювання, зокрема це стосується розширення

сфери охоплених ними феноменів, перевірки їх валідності на різноякісних вибірках, а також пошуку адекватних способів підтвердження їх зовнішньої валідності (наприклад, звіти інших близьких осіб, експертна оцінка, вимірювання поведінкових проявів тощо).

Із кількісним вимірюванням позитивних наслідків травматичного стресового досвіду тісно пов'язана теоретико-методологічна проблема одновимірності-багатовимірності конструкту ПТР. На сьогодні існує два конкуруючі погляди на питання вимірності посттравматичного росту. Розробники Опитувальника посттравматичного росту R. Tedeschi і L. Calhoun, накопичивши первинні дані, шляхом експлораторного факторного аналізу виділили п'ять факторів, що відповідно відображають п'ять вимірів ПТР: 1) «ставлення до інших» (людина стала більше цінувати міжособистісні стосунки, з більшим співчуттям ставитися до інших, вільніше виражати власні емоції у стосунках тощо); 2) «нові можливості» (поява нових інтересів, обрання нового життєвого шляху, використання тих можливостей, які не були доступні до травматичної ситуації); 3) «сила особистості» (людина стала впевненішою у собі, ефективніше долає життєві труднощі); 4) «духовні зміни» (краще розуміння духовних проблем, зростання релігійності); 5) «підвищення цінності життя» (у людини змінилися життєві пріоритети, вона стала більше цінувати кожен день власного життя). С. Park із колегами, розробники Шкали пов'язаного зі стресом росту, відштовхувалися від трьохфакторної моделі, яка відображає три виміри: особистісний, соціальний та окремо копінг-ресурси. Проте результати факторного аналізу не підтвердили дане припущення, натомість відобразили наявність одного фактору, який включає в себе усі прояви посттравматичного росту [5, с. 368–369].

Деякі науковці вказують на те, що для дослідження вимірності конструкту ПТР необхідні потужніші статистичні методи. Зокрема, Armeli S., Gunthert K., Cohen L. стверджують, що конфірматорний факторний аналіз є більш строгим інструментом для визначення структури ПТР, ніж експлораторний факторний аналіз. Дослідники застосували згаданий метод до результатів дослідження за Шкалою пов'язаного зі стресом росту, внаслідок чого було визначено сім вимірів посттравматичного росту: афективна регуляція, релігійність, допомога іншим, саморозуміння, приналежність, сила особистості та оптимізм [5, с. 387–388]. Незважаючи на те, що загалом дослідники виділяють кілька основних вимірів посттравматичного росту, емпіричні дані свідчать про те, що перший фактор пояснює набагато значнішу частину дисперсії даних, ніж наступні фактори. Крім того, загальні показники росту мають вищу внутрішню узгодженість, ніж показники за окремими субшкалами [3, с. 57].

Існуючі багатовимірні моделі посттравматичного росту та відповідні їм психодіагностичні методики не є вичерпними. Наприклад, вони не охоплюють характерних змін способу життя та ставлення до здоров'я серед певних клінічних груп, зокрема ВІЛ-позитивних осіб. Певні виміри посттравматичного росту можуть різнитися також залежно від культурної приналежності: так, у деяких культурах акцент ставиться на духовному зростанні, тоді як у інших цінуються окремі особистісні характеристики. Опитувальники, засновані на самозвітах, також не охоплюють такий вимір ПТР, як «психологічна готовність», тобто підвищена стійкість до можливих майбутніх життєвих негараздів. Загалом дослідники

перераховують низку феноменів, які не враховані сучасними кількісними методиками: зростання віри в інших людей, матеріальні чи фінансові вигоди, відмова від зловживання алкоголем та наркотиками, зростання близькості у спільноті та співпраця між сусідами, підвищена організаційна готовність до майбутніх травматичних стресових подій. Звісно, жодна із кількісних методик не здатна врахувати ідіосинкратичних вигод, що представлені у досвіді окремих осіб (наприклад, зустріч із майбутнім подружжям у контексті життєвої кризи) [3, с. 58].

Висновки. Дослідження позитивних наслідків травматичного стресового досвіду має досить нетривалу історію у галузі клінічної психології, тому вимірювання феномену посттравматичного росту йде пліч-о-пліч із розробкою його теоретичної моделі. Уявлення про посттравматичний ріст ґрунтуються на поглядах гуманістичної та позитивної психології стосовно психологічного благополуччя особистості, що суттєво відрізняються від традиційної медичної моделі благополуччя. Зважаючи на це, вимірювання посттравматичного росту як конструкту, що не належить до одного континууму із конструктом посттравматичного стресового розладу, вимагає застосування спеціальних психодіагностичних інструментів.

На сьогодні кількісний та якісний підхід до вимірювання проявів посттравматичного росту мають однаково значну вагу: якісні методи розширюють та поглиблюють уявлення дослідників про різноманіття проявів посттравматичного росту, кількісні методики дозволяють вивчити особливості росту серед різних груп населення. Сучасні інструменти кількісного вимірювання не є досконалыми. Основними проблемами, які вимагають вирішення, є, по-перше, певна упередженість питань і стверджень існуючих методик, що призводить до формування у досліджуваних установки на позитивні відповіді, по-друге, їх сумнівна валідність стосовно вимірювання посттравматичного росту серед деяких клінічних груп, по-третє, обмежений набір досліджуваних сфер росту, нездатність охопити деякі важливі виміри. Крім того, усі існуючі опитувальники мають ретроспективний характер і відображають суб'єктивне сприйняття позитивних змін унаслідок травматичного стресового досвіду, що ставить питання про адекватний спосіб встановлення зовнішньої валідності таких самозвітів.

Із розвитком психодіагностичних методик тісно пов'язане теоретико-методологічне питання багатовимірності конструкту посттравматичного росту. Згідно із результатами досліджень, факторна структура посттравматичного росту різниться залежно від складу вибірки, тому постає питання про вивчення проявів і структури росту серед різних груп осіб, зокрема за різновидом травматичної стресової події та за культурною приналежністю. Подальші дослідження у даній сфері вимагають базової психометричної роботи, що слугуватиме концептуальному узагальненню уявлень про феномен посттравматичного росту.

Список використаних джерел

1. Joseph S., Wood A. Assessment of positive functioning in clinical psychology: Theoretical and practical issues // *Clinical Psychology Review*. – 2010. – Vol. 30. – P. 830–838.
2. Tedeschi R., Calhoun L. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence // *Psychological Inquiry*. – 2004. – Vol. 15. – № 1. – P. 1–18.
3. Park C., Lechner S. Measurement issues in assessing growth following stressful life experiences // *The handbook of posttraumatic growth: research and practice* / Edited by L. Calhoun, R. Tedeschi. – New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2006. – P. 47–67.

4. Магомед-Эминов М. Ш. Феномен экстремальности. – 2-е изд. – М.: Психоаналитическая ассоциация, 2008. – 218 с.
5. Armeli S., Gunthert K., Cohen L. Stressor appraisals, coping, and post-event outcomes: the dimensionality and antecedents of stress-related growth // Journal of Social and Clinical Psychology. – 2001. – Vol. 20. – P. 366 – 395.

Отримано 20.06.2014 р.

УДК: 159.923.3:004.42

Юрчинська Г.К.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат психологічних наук, доцент (м.Київ)

Божко Ю. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірант (м.Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СУВЕРЕННОСТІ ТА САМОСТАВЛЕННЯ ПРОГРАМІСТА

Психологічна суверенність взаємопов'язана з емоційною стабільністю та креативністю програміста. Характеристики самовпевненості та самокерівництва програміста перебувають в компенсаторній взаємозалежності.

Ключові слова: програміст, психологічна суверенність, самоствавлення, самовпевненість, самокерівництво

Психологическая суверенность взаимосвязана с эмоциональной стабильностью и креативностью программиста. Характеристики самоуверенности и саморуководство программиста находятся в компенсаторной взаимозависимости.

Ключевые слова: программист, психологическая суверенность, самоотношение, самоуверенность, саморуководство

Psychological sovereignty correlates with emotional stability and creativity of a computer programmer. Self-confidence and self-management characteristics of a computer programmer remain in compensatory interdependence.

Keywords: computer programmer, psychological sovereignty, self-attitude, self-confidence, self-management

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що сучасний стан рейтингів професій та спеціальностей за результатами провідних сайтів, зокрема, Elbrusoid.org та Headhunter.com.ua, показує, що найбільшим попитом (перше рангове місце) на ринку праці користуються спеціалісти з інформаційних технологій, веб-дизайнери, фахівці з телекомунікацій, програмісти [1]. Вказана група професій пов'язана з розробкою та створенням нових інформаційно-технологічних об'єктів і за своїм психологічним змістом представляє інтегративне утворення трьох типів професій за їхньою багаторівневістю і багато вимірністю ознак: технономічних, сигнономічних, соціономічних. З технономічними ознаками пов'язані знання і вміння застосування технічних приладів, з сигнономічними –

[°] © Юрчинська Г.К., Божко Ю. П., 2014 р.